

O'QUVCHILARNI KASBGA YO`NALTIRISHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Topilov Shavkat Abduvoxidovich
Toshkent viloyati Ohangaron tumani
Maktabgacha va maktab
ta'limi bo'limi metodist-psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta`lim jarayonida o`quvchi yoshlarni kasbga yo`naltirish, kasb tanlash masalalari, shungdek, o`quvchilarni kasbga yo`naltirishda yosh bosqichlarini inobatga olish xususiyatlari bayon qilingan.

Kalit so`zlar: ta`lim jarayoni, kasbga yo`naltirish, kasbiy targ`ibot, extiyoj, kasb tanlash.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida yuksak texnologiyalarni boshqarishga layoqatli mutaxassislar etishtirishga erishilsa, ezgu niyatlar ijtimoiy hayotda qaror topgan bo`lar edi. Ijtimoiy taraqqiyotni ro`yobga chiqarish uchun mamlakatda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni jahon standartlari darajasiga ko`tarmoq lozim, fan va texnikaning bugungi kun taraqqiyotiga javob berish uchun keng saviyali, bilimdon, o`z kasbining fidoiy kishisini kamol toptirish orqali davlatimizda bozor iqtisodiyotiga bardosh beradigan, raqobatbardosh mahsulotlar yaratuvchi kasb egalarini shakllantirish joiz. Toki ular davr talablariga og`ishmay javob beradigan, qiziqishi keng, malakasi mustahkam, xotirasi barqaror, fikr yuritishi puxta, izlanuvchan, mehnatsevar, vatatsharvar, iymon-e`tiqodli insonlar bo`lib voyaga etishadi.

Buning uchun uzluksiz ta`lim tizimining barcha jabhalarida o`quvchilarni kasbga yo`naltirishning ahamiyati kattadir.

O`quvchilarni kasbga yo`naltirishda faoliyat masalasi muhim masala xisoblanadi. Jonli mavjudotni muayyan tarzda va muayyan yo`nalishda xarakat qilishga undaydigan

extiyojlar shaxsning faolligi manbai bo`lib xisoblanadi. Extiyoj – jonli mavjudotning xayot kechirishning konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi xolatidir.

Kishining faolligi extiyojlarning qondirilishi jarayonida namoyon bo`ladi. Kishining extiyoji uni tarbiyalash jarayonida shakllanadi. Demak, kishining o`z extiyojlarini qondirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyot bilan belgilanadigan faoliyat shakli egallashning faol, muayyan maksadga yo`naltirilgan jarayon sifatida aloxida ajralib turadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mustaqil O`zbekistonda o`quvchilarni tarbiyasiga nisbatan qo`yayotgan eng muxim talablardan biri ularda mexnat qilish extiyojini tarbiyalashdan iboratdir. Mexnat qilishga bo`lgan extiyojning yanada rivojlanishi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ko`pgina ishlab chiqarish jarayonlarini maksimal darajada avtomatlashtirish, mexnat sharoitlarini yaxshilash, ish vaqtini qisqartirish natijasida, faqat ijtimoiy foydali mexnatdagina o`zini namoyon eta oladigan bunyodkorlik kuchlarini jonlantirish oqibatida yuz beradi.

Umumiy ta`lim maktabini isloh qilishning asosiy yo`nalishlarida o`quvchilarning mexnat tarbiyasi va kasbga yo`naltirilishi qanday rol o`ynashiga aloxida e`tibor berilgan.

Extiyojlar kelib chiqishiga ko`ra tabiiy va madaniy bo`lishi mumkin.

Tabiiy extiyojlarda kishining faollik kasb etayotgan faoliyati, uning xayoti va uning avlodi xayotini saklash uchun zarur bo`lgan shart-sharoitlarga bo`ysunganlik ifodalanadi.

Madaniy extiyojlarda odamning faol faoliyati insoniyat madaniyatining maxsuliga bog`liq ekanligi ifodalanadi; uning ildizlari butunlay kishilik tarixining sarxadlariga borib taqaladi.

Ma`naviy jixatdan o`rinli bo`lgan extiyoj odam yashayotgan jamiyatning talablariga javob beradigan, ana shu jamiyatda qabul qilingan didlar, baxolar va dunyoqarashga mos keladigan extiyojlardir.

Exhtiyojlar o`z predmetining xarakteriga ko`ra moddiy va ma`naviy bo`lishi mumkin. Moddiy exhtiyojlarda kishining moddiy madaniyat predmetlariga qaramligi (ovqatlanishiga, kiyinishiga, uy-joyga, maishiy turmush ashyolariga va boshqa narsalarga exhtiyoj sezish) ma`naviy exhtiyojlarda esa ijtimoiy ong maxsuliga tobeligi ifodalanadi. Ma`naviy exhtiyojlar ma`naviy madaniyatni yaratish va o`zgartirishda o`z aksini topadi. O`quvchi o`z fikr-muloxazalari va tuyg`ularini boshqalar bilan baxam ko`rishga gazetalar, kitoblar va jurnallar o`qishga kinofilmlar va spektakllar ko`rishga, muzika tinglashga va shu kabilarga exhtiyoj sezadi.

Ma`naviy exhtiyojlar moddiy exhtiyojlar bilan uzviy bog`liqdir. Ma`naviy exhtiyojlarni qondirish uchun, moddiy exhtiyojlar predmeti xisoblanmish moddiy narsalar (kitoblar, gazetalar, yozuv va nota qog`ozlari, buyoqlar va shu kabilar) talab qilinishi shubxasiz.

Shu tariqa, kelib chiqishiga ko`ra, tabiiy, shu bilan birga predmetiga ko`ra moddiy, kelib chiqishiga ko`ra madaniy xisoblangan exhtiyoj yo moddiy bo`lishi, yo predmetiga ko`ra maonaviy bo`lishi mumkin.

Agar xayvonlarning xatti-xarakati butunlay atrof muxit bilan belgilansa, kishining faolligi uning ilk yoshligidanoq butun insoniyat tajribasi va jamiyat talablariga ko`ra yo`naltirilib boriladi. Xatti-xarakatning bu turi shu qadar o`ziga xoslikka egaki, o`quvchilarni kasbga yo`naltirish psixologiyasida uning atash uchun maxsus termin – kasb faoliyati termini qo`llaniladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Inson kasb faolligida «xarakat», «faoliyat», «xulq» tushunchalari bilan chambarchas bog`liq. Shaxs aynan turli kasb faolliklar doirasida shakllanadi, o`zligini namoyon qiladi xam. Demak, kasb faolligi yoki inson kasb faoliyati passiv jarayon bo`lmay, u ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson kasb faolligini mujassamlashtiruvchi xarakatlar jarayoni kasb faoliyati deb yuritiladi.

Ya`ni, kasb faoliyati – inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turlituman exhtiyojlardan kelib chiqadigan, xamda tashqi olamni va o`z-o`zini o`zgartirish

va takomillashtirishga qaratilgan uziga xos faollik shaklidir. Bu – moddiy ne`matlar yaratishga qaratilgan mexnat faoliyati, bu – yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati va shunga o`xshash.

Har qanday kasb faoliyati real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko`rinishlarda namoyon bo`ladi. Qilinayotgan xar bir xarakter ma`lum narsaga – predmetga qaratilgani uchun xarakter, faoliyat predmetli xarakterlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Masalan, ma`ruzani konspekt qilayotgan talabaning predmetli xarakati yozuvga qaratilgan bo`lib, u avvalo o`sha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o`zgarishlar qilish orqali bilimlar zaxirasini boyitayotgan bo`ladi. Kasb faoliyatining va uni tashkil etuvchi predmetli xarakterlarni aynan nimalarga yo`naltirilganligiga qarab, avvalo tashqi va ichki kasb faoliyati farqlanadi.

Tashqi kasbiy faoliyat shaxsni o`rab turgan tashqi muhit va undagi narsa va xodisalarni o`zgartirishga qaratilgan faoliyat bo`lsa, ichki kasbiy faoliyat birinchi navbatda aqliy faoliyat bo`lib, u sof kasbiy psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik kasbiy faoliyat tashqi predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashqi faoliyat ro`y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, asta-sekin bu xarakterlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Har qanday sharoitda xarakter barcha xarakterlar xarakter ichki psixologik, xarakter tashqi-muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boradi. Har qanday faoliyat tarkibida ham aqliy, xarakter jismoniy-motor harakatlar mujassam bo`ladi. Agar o`ylayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi etakchi kasbiy faoliyat aqliy bo`lgani bilan uning peshonalari, ko`zlari, xarakter, qo`l xarakterlari juda muxim va jiddiy fikr xususida bir to`xtamga kelolmayotganligidan, yoki yangi fikrni topib undan mamnuniyat xarakter qilayotganligidan darak beradi. Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun mamlakatimiz qaysi soxa mutaxassislariga muxtojligini nazarda tutish va shunga yarasha maktab o`quvchilarini ularning mayli, intilishi, qiliqishi, imkoniyati, aqliy va jismoniy qobiliyatlariga qarab, hamda u yoki bu kasbga yaroqliligini aniqlab, so`ngra kasbga yo`llash kerak.

Kasbga yo`naltirish - bu ilmiy asoslangan va o`zini kasbini jamiyat ehtiyojlari sifatida, shuningdek, o`zini qiziqish va qobiliyatlarini xisobga olib, turg`un kasb tanlash uchun xayotga kirayotgan yoshlarga yordam beradigan psixolog-pedagog, tibbiyot va davlat tadbirlari tizimidir.

Bu tadbirlar jamiyat va shaxs qiziqishlarini umumlashtiradi. Kasbga yo`naltirish tizimi xar bir o`zining vazifalariga va yechish metodlariga ega bo`lgan tizimlar va boshqichlardan iboratdir. Butunligicha u maktab imkoniyati va vazifalari chegarasidan chiqib ketadi, umumdavlat tadbirlariga aylanib, qator boshqa ishtirokchilarning qo`shilishini talab qiladi.

Bular kasb-xunar kollejlari, oliy o`quv yurtlari, ishlab chiqarish korxonalari, qishloq xo`jaligi, transport va aloqa tizimi, kasbga yo`naltirish shaxs uchun individual, shuningdek, jamiyat uchun ahamiyatga egadir.

Bizning qobiliyatimizning aniq bir kasbga adashib tushishi tez-tez shaxsiy muvaffaqiyatsizlik bilan tugaydi. Ammo bu xatolardan shaxsning oz`i, oilasi qiynaladi, shuningdek, butun jamiyat xam qiynaladi.

Yoshlarni kasbga yo`naltirishda faoliyat masalasi muhim masala xisoblanadi. Jonli mavjudotni muayyan tarzda va muayyan yo`nalishda xarakat qilishga undaydigan extiyojlar shaxsning faolligi manbai bo`lib xisoblanadi.

Extiyoj – jonli mavjudotning xayot kechirishning konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi xolatidir.

Kishining faolligi extiyojlarning qondirilishi jarayonida namoyon bo`ladi. Kishining extiyoji uni tarbiyalash jarayonida shakllanadi.

Demak, kishining o`z extiyojlarini qondirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyot bilan belgilanadigan faoliyat shakli egallashning faol, muayyan maqsadga yo`naltirilgan jarayon sifatida alohida ajralib turadi.

Yoshlarning kasb tanlashi asosan, o`rta maktabdan boshlanadi, shunga ko`ra, o`qituvchilar jamoasi bilan psixologlar oldida turli yoshdagi, jinsdagi maktab o`quvchilarini kasbga qiziqtirish, mehnat qobiliyatlarini rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ishga solish (o`zini-o`zi namoyon etish) kabi muhim vazifa turadi.

Bundan tashqari, psixologlar o`quvchilarning aql-idroki, qobiliyatlarini hamda muayyan kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash metodlari, usullari, texnologiyasi, shakllari, mezonlari va tarkibiy qismlarini ishlab chiqishlari, shuningdek, bu sohada ilmiy- tadqiqot ishlari olib borishlari zarur.

O`smirlar va ilk o`spirinlarning kasb tanlashi katta hayotiy ahamiyatga ega bo`lgan ham shaxsiy, ham ijtimoiy muammo bo`lganligadan bu jarayonda otaonalar, jamoatchilik va turli kasb ustalari ham faol qatnashishlari kerak, chunki yoshlar ko`p hollarda kattalarning maslahatlari va tavsiyalarini hisobga olgan holda qat`iy bir fikrga, qarorga kelishlari mumkin.

Shuni ham aytib o`tish o`rinliki, maktab o`quvchilari kasb tanlash borasidagi o`z qarorlarini, ko`pincha, har tomonlama dalillab bera olmaydilar, biroq ularning ko`pchiligi bu masalaga ongli ravishda yondashishga intiladilar [4]. O`quvchilarni kasbga yo`naltirishni yosh bosqichlarida o`quvchilarda quyidagi mazmunga ega bo`ladi:

Boshlang`ich sinf o`quvchilarini kasbga yo`naltirishdan asosiy maqsad - ularni mehnat, kasb turlari, yo`nalishlari bilan tanishtirib borish va kasb faoliyatiga qiziqishni shakllantirishdan iborat.

Bunga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish zarur:

1. O`z-o`zini baxolay bilish malakalariga o`rgatish;
2. Intellektual va xissiy-irodaviy xislatlarini rivojlantirish;
3. Realistik jihatdan o`z-o`zini baholashni rivojlantirish.

5-7 sinf (o`rta yoshdagi) o`quvchilarini kasbga yo`naltirish mazmuni, ulardagi qiziqish, layoqat, shaxs sifatida jamiyatda tutgan o`rni to`g`risidagi tushunchalar va kasb

tanlash ko`nikmasini shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Bo`lg`usi kasbiy faoliyatlar bu yoshdagi o`quvchilar uchun hayotdagi o`z o`rnini belgilash va tayyorlashda turtki, o`z shakllanish imkoniyatlarini ochishi va kasb tanlashi uchun zarur bo`ladi. Bu yoshdagi o`quvchilarda ijtimoiy-psixologik layoqatlar, o`zi ulg`ayotganligada, yangi bir pozitsiyada o`ziga e`tiborida, atrofga va olamga munosabatida shakllanishi kerak.

8-9 sinf o`quvchilarida kasbga yo`naltirish ishlari mazmuni shaxsning ma`naviy xislatlari va jamiyat oldidagi burchi javobgarlik xislatlarini shakllantirish bilan ajralib turadi. Bu esa ulardan mustaqillik, tashabbus bilan chiqish, mustaqil qaror qabil qilish xatti-xarakatlari natijasini bilishi va faoliyatini nimaga olib kelishini sezishi bilan belgilanadi.

8-9 sinf o`quvchilarida oldingi bosqichlarda olgan bilimlari va tajribalari asosida quyidagi yo`nalishlar bo`yicha kasbga yo`naltirish faoliyat amalga oshiriladi.

1. O`quv va maxsus fanlarni chuqur o`rganish asosida;
2. Diqqatini tanlagan faoliyatida kasbiy muxim sifatlarini shakllantiririshida;
3. Kasbiy rejaları ustidan nazorat va ularni asoslanish darajasini ochib berishda;
4. Kasbiy faoliyatga o`zini tayyorlash yo`llari, o`ziga tashxis qo`yish, natijalarini baxolashda;
5. Ijtimoiy kasbiy ko`nikish, kasbni tanlash sabablari, kasbiy yo`nalish asoslari shakllanishida

XULOSA

O`quvchilarni ta`lim tizimida mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasb-hunarini o`z qobiliyatlariga yarasha to`g`ri kasb tanlashlariga erishish uchun maktab o`qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, didaktik (shuningdek, akademik, tashkilotchilik, pertseptiv va h.k.) qobiliyatlari yuksak bo`lishi, fan asoslarini turmush bilan bog`lab o`rganilishi, to`garak va qo`shimcha, yordamchi kurslar oqilona uyushtirilishi, maktablarda kasb-hunar to`g`risida ma`ruzalar o`qilishi, suhbatlar, munozaralar o`tkazilishi, sayohatlar, uchrashuvlar, kasb-hunar fotoko`rgazmalari tashkil qilishlari zarur.

Shuningdek, yoshlarning kasb tanlashdagi reallikni vujudga keltirish maqsadida maktabda ilg`or kasb egalari, kasb faxriylari, kasb sulolalari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari, kechalar va ma`ruzalar tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo`ladi. Ushbu tadbirlar o`quvchining shu kasbga bo`lgan qiziqishini yanada qat`iylashishini vujudga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Карандашев В.Н. Психология введение в профессию. 2- е изд - М.: Смысл, 2003. - 19 с.
2. Nabijonova D. O`quvchilarni kasbga yo`naltirish psixologiyasi. Toshkent: 2002. - 38 b
3. Xaydarov F.I., Xaliliova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: Mumtoz so`z, 2010. – 97 b
4. G`oziev E.G`. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: Noshir , 2010. - 73 b.